

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA AQLIY TARAQQIYOTNING NAMOYON BO‘LISHI

TOHIROVA MAFTUNAXON

ZOKIRJON QIZI,

*Farg‘ona davlat universiteti Pedagogika-
Psixologiya fakulteti amaliy psixologiya
yo‘nalishi 3-bosqich talabasi*

DJUXONOVA NOHIDA HAYOTJONOVNA

*Farg‘ona davlat universiteti
Psixologiya kafedrası o‘qituvchisi*

<https://doi.org/10.47689/STARS.university-pp98-103>

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshida intellektning taraqqiyot xususiyatlari yoritib berilgan. Mazkur muammo ilmiy jihatdan tadqiq qilingan. Har bir yo shdavidagibolaningintellektiningrivojlanishiuni individualxususiyatgahambog‘liq ekanligi borasida xulosa qilingan.

Kalit so‘zlar: intellekt, faoliyat, idrok qilish, bilim, anglash, aql-zakovat, tafakkur

Intellekt lotincha so‘zdan olingan bo‘lib, “anglash”, “tushunish”, “bilim”, “idrok qilish” degan ma‘noni bildiradi. Intellekt – insonning aqliy qobiliyati; hayotni atrof -muhitni ongda aynan aks ettirish va o‘zgartirish, fikrlash, o‘qish –o‘rganish, dunyoni bilish va ijtimoiy tajribani qabul qilish qobiliyati; turli masalalarni hal qilish, oqilona ish tutish, voqea- hodisalarni oldindan ko‘ra bilish layoqati tushuniladi. Aql-zakovat, intellekt ko‘proq individual-psixologik xususiyat bo‘lib nisbatan muqimdir, undan kishi foydalanadimi-yo‘qmi, yoki foydalansa qanday maqsadda, qay darajada foydalanadi, imkoniyat sifatida nisbatan kam o‘zgaradigan va bir umrga berilgan xususiyatdir. Insonning ma‘naviy xislatlari esa, ijtimoiy ustqurmalaridir. Bu xislatlar shu jamiyat ongi, mutaxassisning munosabatlari tizimiga, unga yaratilgan sharoitlarga bog‘liq bo‘lib, uning tashqi va ichki muhitlarining o‘zgarishi bilan bu xususiyatlar ham, o‘zgarishi (takomillashuvi, mukammallashuvi yoki aksincha, teskari tus olishi) mumkin. Intellekt inson aqliy faoliyatining, aql-zakovatini, ongli xatti-harakatining yuksak shakli hisoblanadi. Intellekt tevarak-atrofni, ijtimoiy muhitni hamda voqelikni bilish quroli, shuningdek, insonning keng ko‘lamdagi faoliyatini oqilona amalga oshirishning asosiy sharti sanaldi. Intellekt tarkibiga idrok qilish, xotirlash, fikr yuritish, so‘zlash va shu kabi psixik holatlar kiradi. Intellektning rivojlanishi tug‘ma iste‘dod, miya imkoniyatlari, jo‘shqin faoliyat, hayotiy tajriba bilan bog‘liq. Intellekt saviyasi va darajasi inson faoliyatining natijalariga, shuningdek, psixologik testlarga qarab aniqlash tizimi psixolog olimlar A.Bine, Veksler, Dj.Kettel, E.Xant, X.Ayzenklar tomonidan ishlab chiqilgan. Inson intellekti nutq bilan, til bilan uo‘zviy aloqada bo‘lganligi sababli maktabgacha yosh davridagi bolalar fikr yuritishi ya‘ni intellektning vujudga kelishi va rivojlanishi ularning lug‘at boyligi bilan o‘lchanadi. Biroq ularda ko‘rgazmali- harakat, ko‘rgazmali- obrazli tafakkur turlari so‘z bilan

bevosita ifodalanadigan intellektdan oldinroq namoyon bo'ladi .

O'qish faoliyati kichik maktab yoshidagi o'quvchining aql-idroki, sezgirligi, kuzatuvchanligi, eslab qolish, esga tushurish imkoniyatlarini rivojlash uchun muhim shart-sharoitlar yaratadi, hisoblash malakalarini shakllantiradi. Mazkur ta'lim jarayonida ularning bilimlari ko'lamini kengayadi, bilimga qiziqishlari ortadi, ijodiy izlanish qobiliyati rivojlanadi, ularda tafakkurning faolligi, mustaqilligi ortadi, aqliy imkoniyatini ishga solish vujudga keladi. Mazkur yoshdagi bolalar o'z idroklarining aniqligi, ravonligi, o'tkirligi bilan boshqa yosh davrdagi insonlardan keskin farq qiladi. Ular har bir narsaga berilib, o'ta sinchkovlik bilan qarashlari sababli idrokning muhim xususiyatlarini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

7-10 yoshdagi o'quvchining idroki, uning xatti-harakati, uyini va mehnat faoliyati bilan bevosita bog'liqdir. O'quvchi o'zining ehtiyoji, mayli, qiziqish va intilishi turmushi sharoitiga mos, shuningdek o'qituvchi tavsiya etgan narsalarni idrok qiladi.

Maktabga birinchi sinfga kelgan bola predmetlarning rangi, shakli va kattaligini, ularni makonda joylashishini bilish bilan birga ularni taqqoslay oladi. Maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun bola sensor rivojlanganlik darajasini yuqori bo'lishi juda muhim. Maktab yoshiga kelib normal rivojlanayotgan bola rasm va suratlar real hayotni aks ettirayotganligini yaxshi tushunadilar. Shuning uchun ham surat va rasmlarda nimalar aks etganini real xayotga taqqoslagan xolda bilishga harakat qiladilar. Bola rasmlarda atrof-hayotdagi narsalarni kichiklashtirib tasvirlanganligini anglay biladilar. Bu tasvirlar bolalarda estetik va badiiy didni rivojlantiradi. Chunki bola shu rasmlar orqali olam go'zalligini turfa ranglardan iborat ekanligini anglaydi, ajratadi va o'z munosabatini bildiradi.

Tafakkurning rivojlanishini kichik maktab yoshidagi bola psixikasining sog'lomligida uning bilish faolligida ko'rish mumkin. Bolaning qiziquvchanligi asosan atrof-olamni bilish, o'rganishiga qaratilgan bo'ladi. Bola o'ynab turib olam sir-sinoatlari, sabab-hodisalari va bog'liklaridan xabardor bo'lishga intiladi. Masalan, bola o'zi mustaqil ravishda qanday predmetlar suvda cho'kishi, qaysilari esa suzishini tadqiq qila oladi. Bola aqliy munosabatlarda faol bo'lsa, u shunchalik ko'p savol beradi va bu savollar asosan xilma-xil bo'ladi. Bolani qor, yomg'ir qanday yog'ishi, quyosh kechasi kayerda bo'lishi, mashina qanday qilib yurishi, yerdan osmongacha necha kilometr ekanligini bilish juda qiziqtiradi. Bu ularning juda ko'p asosan «Nima uchun?», «Qanday qilib?», «Nima orqali?» savollariga javob olishga qaratilgan bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar asosan o'zlari ko'rib turgan narsa haqida chuqurroq fikr yurita oladilar. Demak, kichik maktab yoshidagi bolalar tafakkurining asosiy turi obrazli tafakkurdir.

6-10 yoshli bola albatta mantiqiy ham fikrlay oladi, lekin bu yosh asosan ko'rganlariga tayanib ta'lim olishga senzitiv bo'lgan davr hisoblanadi. So'zsiz bugungi jamiyatimizda bolalarning aqliy rivojlanishi yangi bilimlarni tuzilish tipiga ham bog'lik bo'lib, ular ma'lum darajada shakllangan kattalar tomonidan tuziladi. Chunki intellektual rivojlanish ijtimoiy omillar bilan belgilanadi - individ ijtimoiy munosabatlar bilan o'zgaradi. Bolaning maktabda muntazam - ravishda o'qishga o'tishi uning atrof-hayotdagi narsa-xodisalarga nisbatan fikrini va munosabatlarini o'zgarishiga olib keladi. Kichik maktab yoshdagi o'quvchilarning tafakkuri mantiqiy fikrlash, mulohaza yuritish, hukm va xulosa chiqarish, taqqoslash tahlil qilishning turli usullarini qo'llashdek o'ziga xos xususiyatlari bilan maktabgacha yoshdagi

bolalardan va o'smirlardan farq qiladi. Ta'lim jarayonida tafakkur operatsiyalariga, mustaqil fikrlashga o'rgatish kichik maktab yoshdagi o'quvchilarni kamol toptirishning garovidir.

O'quv faoliyat psixik funksiyalarni yuqori rivojlanganlik darajasini talab etadi. Bolaning diqqati, xotira va tasavvuri mustaqil tus ola boshlaydi. Lekin odatdagi holat va vaziyatlarda bolaga o'z psixik funksiyalarini yuqori darajada tashkil etish hali birmuncha qiyinroq.

6,7-10,11 yoshli bolalar bilish jarayonlaridagi ixtiyoriylik irodaviy zo'riqish asosidagina, bola o'zini atrofdagilarning talabi yoki shaxsiy harakati intilgandagina yuzaga kelishi mumkin.

Boshlang'ichsinfo'quv materiallarining yaqqolligi, yorqinligi, jozibadorligi, o'quvchida beixtiyor his-tuyg'ular uyg'otadi, irodaviy zo'riqishsiz, osongina fan asoslarini egallash imkonini beradi. 1 -2 sinf o'quvchilari diqqatining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning yetarlicha barqaror emasligidir. Shuning uchun hamular diqqatlarini muayyan narsalarga qarata olmaydilar va diqqat obyektida uzoq tura olmaydi.

Bolaning xayoli tevarak-atrof taasurotlari, tasviriy san'at asarlarini yetarli darajada aks ettirishdavujudga keladi. Obrazlar, shartli belgilar, tabiat manzaralari jamlanib o'quvchilarda xayol paydo bo'ladi. O'quv faoliyati boladan berilgan o'quv materiallarini eslab qolishini talab etadi. O'qituvchi o'quvchisiga nimalarni eslab qolishi zarurligi haqida ko'rsatmalar beradi. O'quvchi nimani eslab qolishikerakligini takrorlaydi, uni tushunib olishga harakat kiladi.Lekin bu yoshdaixtiyorsiz xotira shubhasiz ustunlik qiladi.Bolaning xotirasida saqlab qolishini asosan uning ishga bo'lgan qiziqishi belgilab beradi. O'quv materialini tushunish eslab qolishning asosiy sharti hisoblanadi.

Psixolog Piaje tadqiqotlarida 6-7 yoshli bolalardan turli xil balandlikdagi idishlardagi suv miqdorini belgilash so'ralgan. Va bolalar suv miqdorini bir-biri bilan teng bo'lgan idishlarda ko'rganlaridan so'nggina o'z javoblari noto'g'riligni bilganlar. Kichik maktab davrida tasavvur asosan bolalar rasm chizishda, shuningdek ertak va hikoyalar to'qiyotganlarida rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi bolalar tasavvuri juda keng va xilma-xil bo'ladi. Ayrim o'quvchilar asosan real borliqni tasavvur etsalar boshqalari fantastik obraz va vaziyatlarni tasavvuretadilar.

Kichik maktab yoshidagi bolalarni o'qitish jarayoni o'quv faoliyatining asosiy komponentlari o'quv vaziyatlari,o'quv harakatlari, nazorat etish va baholash bilan(V.V.Davidov bo'yicha)tanishtirishdan boshlanadi. Bu borada barcha predmetli harakatlar aqliy rivojlantirishga qulay bo'lgan sharoitda amalga oshirilishi juda muhim. Agar bola o'quv harakatlarini noto'ri bajarsa bu uning o'quv harakatlarini yo nazorat va baholash bilan bog'liq harakatlarni bilmasligi yoki ularni yaxshi egallamaganligidan bo'lishi mumkin.

Biz kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda intellektning taraqqiyot xususiyatlarini o'rganish maqsadida Farg'ona tumaniXTMFMTE bo'limigaqarashli 14 -sonli umumta'lim maktabining 14 nafar 1- sinf, 15 nafar 3-sinf, 16 nafar 3-sinf, 17 nafar 4-sinf o'quvchilari bilan Dj. Ravenning «Progressiv matritsalar» testini o'tkazdik.

1936- yilda Dj.Raven va L.Penrouz tomonidan umumiy intellektni o'lchashga mo'l-jallangan "Progressiv matritsalar" testi ishlab chiqildi. Mazkur test ma'lum shakllar, ularning xususiyatlari, xarakteri, o'zaro munosabatlari va munosabatlari yig'indisi-ning idrok qilish qobiliyatini o'rganishga qaratilgan.

Unga ko'ra mantiqiy fikrlash va fikran tahlil etishni talab etuvchi 60 ta test-sinov topshirigi berilgan. Ular 5 ta guruhga ajratilgan bo'lib, har bir guruh topshiriqlarini bajarish ma'lum bir turdagi intellektual qobiliyatni (abstrakt - mavhum fikrlash, mantiqiy boglanishlarni topa bilish va tahlil etish, predmetni yaxlit va tarkibiy qismlarga ajratgan holda ko'z oldiga keltirish, fikran tasavvur qila bilish) talab etadi. Biz ushbu testing "A" seriyasini tanlab oldik.

1-jadval. 1,2,3- sinf o'quvchilarining "Progressiv matritsalar" testi bo'yicha umumiy ko'rsatkichi

№	Sinflar	Umumiy to'plagan bali	Umumiy sarflagan vaqti	Noto'g'ri javoblar	Belgilanmagan javoblar	(UTB+USV)/2	(NJ+BJ)/2	Umumiy /4
1	1-sinf	96	84	72	0	88	36	66
2	2- sinf	140	72	40	0	107	7	61,75
3	3- sinf	164	74	27	1	120	6	65,5
4	4- sinf	196	62	15	0	125,6	10,5	66,5

1-sinf o'quuvchilarining ko'rsatkichi yuqori jadvalda ko'rsatilgan. Umumiy to'plagan ballari 96, umumiy sarflagan vaqti 84, noto'g'ri javoblarning umumiysi 72 ni, belgilanmagan javoblar 0 ni, o'rta arifmetiklari esa 88ni tashkil etdi.

2-sinf o'quuvchilarining ko'rsatkichi yuqori jadvalda ko'rsatilgan. Umumiy to'plagan ballari 140, umumiy sarflagan vaqti 72, noto'g'ri javoblarning umumiysi 40ni, belgilanmagan javoblar 0ni, o'rta arifmetiklari esa 107ni tashkil etdi.

3-sinf o'quuvchilarining ko'rsatkichi yuqori jadvalda ko'rsatilgan. Umumiy to'plagan ballari 164, umumiy sarflagan vaqti 74, noto'g'ri javoblarning umumiysi 27 ni, belgilanmagan javoblar 1ni, o'rta arifmetiklari esa 120ni tashkil etdi. 4-sinf o'quuvchilarining umumiy to'plagan ballari 196, umumiy sarflagan vaqti 62, noto'g'ri javoblarning umumiysi 15 ni, belgilanmagan javoblar 0 ni, o'rta arifmetiklari esa 125,6 ni tashkil etdi. Ushbu natijalar asosida dispersiya ko'rsatkichini hisoblab chiqdik.

1- sinfda dispersiya ko'rsatkichi bunda $\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2$ 19,71429 ni tashkil etadi. Ushbu natijalarni quyidagicha grafik ko'rinishida tasvirlash mumkin.

1-grafik. 1- sinf o'quvchilarining dispersiya ko'rsatkichlarni grafik tasviri

$$s_x^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n - 1}$$

Formula asosida o'rtacha kvadrat og'ish hisoblanadi.

$$s_x^2 = \frac{19,71429}{14 - 1} = 1,52$$

$$\int_x^2 = 1,52 \int_x^2 = 1,52 \text{ o'rtacha kvadrat og'ish 1,52 ga teng}$$

Biz 1-sinflarda o'rtacha kvadrat o'g'ishini yuqoridagi formula asosida o'tkazdik va u 1,52ni tashkil etdi.

2- sinfda umumiy ball 140ni, $x_{i2} - \bar{x} x_{i2} - \bar{x}, (x_{i2} - \bar{x})^2 17,3333 (x_{i2} - \bar{x})^2 17,3333$ ni tashkil etdi.

Bu natijani grafik asosida ko'rib chiqamiz.

2-grafik. 2- sinf o'quvchilarining dispersiya ko'rsatkichlarni grafik tasviri

Biz 2-sinflarda o'tkazgan ishimizni o'rtacha kvadrat o'g'ishini yuqoridagi formula asosida o'tkazdik va u 1,238095ni tashkil etdi.

3- sinfda dispersiya ko'rsatkich 164 ni, $x_{i3} - \bar{x} x_{i3} - \bar{x}, (x_{i3} - \bar{x})^2 (x_{i3} - \bar{x})^2 7$ ni tashkil etdi.

Ushbu natijalarni quyidagicha grafik ko'rinishida tasvirlash mumkin.

1-grafik. 3- sinf o'quvchilarining dispersiya ko'rsatkichlarni grafik tasviri

3-sinflarda o'rtacha kvadrat o'g'ishini yuqoridagi formula asosida o'tkazdik va u 0,47ni tashkil etdi. Ushbu natijalar asosida disperssiya ko'rsatkichini hisoblab chiqdik.

4-sinfda disperssiya ko'rsatkich 185 ni, $x_{i4} - \bar{x} x_{i4} - \bar{x}, (x_{i4} - \bar{x})^2 (x_{i4} - \bar{x})^2 7,764706$ ni tashkil etdi.

Ushbu natijalarni quyidagicha grafik ko'rinishida tasvirlash mumkin.

4-grafik. 4- sinf o'quvchilarining disperssiya ko'rsatkichlarni grafik tasviri

4-sinflarda o'rtacha kvadrat o'g'ishini yuqoridagi formula asosida otkazdik va u 0,47ni tashkil etdi.

Ushbi natijalarni umumiy jadvalda ko'rib chiqsak.

2- jadval. Barcha sinflar bo'yicha umumiy natijalar

Sinflar	Umumiy ball	Dispersiya ko'rsatkichi	O'rtacha kvadrat og'ish
1	96	19,71429	1,52
2	140	17,33333	1,23
3	164	7	0,47
4	185	7,764706	0,49

Biz unda barcha sinflar bo'yicha umumiy natijalarni ko'rib chiqdik. Bunga ko'ra 1-sinf va 2-sinf o'quvchilarining o'rtacha kvadrat og'ish ko'rsatkichi katta farqni tashkil etdi. 3-sinf va 4-sinf o'quvchilarining o'rtasida esa bu farq 0,2 ni tashkil etdi. Yuqori sinf o'quvchilarining to'plagan umumiy ballari quyi sinf o'quvchilariga nisbatan yuqori natijani ko'rsatdi. Sarflagan vaqtlari esa tez bajarilgan. Disperssiya ko'rsatkichi va induvidual farq pastlab borgan.

Olingannatijalar asosida quyidagicha xulosa keldik.

1. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda intellektning taraqqiyot xususiyatlarini yoshga proporsional tarzda rivojlanib boradi.

2. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda intellektning taraqqiyoti yoshgabog'liq tarzda rivojlanib borsada, har bir yosh davridagi bolaning intellektini rivojlanishi uni individual xususiyatga ham bog'liq.

3. Bola intellektining rivojlanib borishi olamni bilishim koniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л.С. «Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте». М.: Педагогика. 1991

2. Пиаже Ж.: теория, эксперименты, дискуссии // Сб. стат. / Под ред. Л.Ф. Обухова, Г.В. Бурменской. М. 2001

3. Djuxonova, N. «Preparing students for family life as a pedagogical and psychological problem.» Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества. 2020.

4. Djuxonova N. X., Mamajonova SH. Mahalla-qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashning muhim omili sifatida // INNOVATSII V PEDAGOGIKE I PSIXOLOGII. – 2021. – T. 4. – №. 7.

5. Djuxonova, Nohida. «Badiiy adabiyotlarda psixolingvistikaning qo'llanilishi.» Журнал иностранных языков и лингвистики 2.6 (2021).

6. Джухонова Н. Х., Иброхимов Д. Этнопсихологические особенности подготовки девушек-студенток к семейной жизни // Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 4. – С. 829-835.